

OKTAY BELLİ, *Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul 1998, 104 sayfa, 1 harita, XXXII levhada 97 resim, 46 çizim

Prof. Dr. Oktay Belli başkanlığındaki bir ekibin, Urartu başkenti Tuşpa (Van)'dan 11 km kadar kuzeydoğudaki Aşağı ve Yukarı Anzaf kalelerinde yürüttüğü kazı çalışmalarının ilk kitabı olarak değerlendirilebilecek eser, Sunuş, Aşağı Anzaf Kalesi, Yukarı Anzaf Kalesi, Meher Kapısı ve Bronz Kalkan Parçası başlıklarını taşıyan 5 bölüm olarak düzenlenmiş, ayrıca metnin sonunda bibliyografya ve dizin verilmiştir.

Sunuş bölümünde (s. 7-8) yazar, kitabın ağırlıklı konusunu oluşturan kalkan parçalarının bulunuşu ve kurtarılışının aşamalarını özetler. Üzerinde Urartu tanrı figürleri işlenmiş onlarca bronz levha, 1995 yılında Yukarı Anzaf Kalesi'nde Tanrı Haldi tapınağının batusındaki bir odada ergimiş durumda ele geçen 13 kg ağırlığındaki curuflaşmış bir metal kütesinden ayrılarak bilim dünyasına kazandırılmıştır. Bu grup içerisinde ayrıca, üzerlerinde İşpui, Menua ve İnüşpua adları birlikte görülen 7 adet te adak halkası bulunmuştur. Kalkanın İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü laboratuvarında 3 yıllık çalışma sonucu restore edilebilen bölümünde, arka arkaya dizilmiş 12 tanrı ve bozguna uğramış bir ordu sahnesi ortaya çıkarılmıştır. Belli, buradaki figürleri sırasıyla Meher Kapısı'ndaki Urartu tanrılar listesi ile karşılaştırarak isimlendirir.

Kral İşpui döneminde tarihlenen Aşağı Anzaf Kalesi'nin tanıtıldığı ikinci bölümde (s. 9-15), 62 x 98 m boyutlarındaki dikdörtgen planlı kalenin farklı özellikleri vurgulanmaktadır. Günümüze 3.5 - 4 m yükseklikte ulaşan, kyklopi taşlardan inşa edilmiş kale duvarlarında, Urartu surlarında görmeye alıştığımız kurtin ve bastiyon uygulaması yoktur. Urartu başkentini doğu ve kuzeydoğudan gelecek tehlikelere karşı korumak için yapıldığı belirtilen kalenin güney duvarı üzerinde olduğu anlaşılan anıtsal girişi, karayolu inşaatı sırasında büyük oranda tahrip edilmiştir. Kalenin içindeki Urartu dönemi mimari kalıntıları ise, iki evrelili olduğu belirlenen bir Orta Çağ yerleşmesi tarafından yıkılmıştır.

Kral İşpui'nin oğlu Menua tarafından kurulan Yukarı Anzaf Kalesi ise Aşağı Anzaf'tan 10 kat büyüktür ve farklı amaçlara hizmet edecek biçimde planlanmıştır. Stadel ve aşağı kentten oluşan kalede, aşağı kent kapısı, depo yapıları, büyük kule, kuzey ve güney kapıları, Haldi Tapınağı ve kuzeybatı yapıları üzerinde yürütülen kazı çalışmaları ve buluntuları üçüncü bölümde (s. 16-29) ele alınmıştır.

Yukarı Anzaf Kalesi, içindeki Urartuların bilinen en erken Haldi Tapınağı ve yazar tarafından kalenin kutsallığı ile ilişkilendirilen 22 adet kaya işareti nedeniyle önemli bir kült merkezi olarak değerlendirilmektedir. Urartu'nun bilinen standart plan anlayışıyla yapılmış, kare planlı, köşeleri rizaliteli duvarlara sahip tapınak kalenin en yüksek noktasında yer alır. Kuzeydoğu köşesinde de kral Menua'nın inşa kitabesi bulunmaktadır. Batı bölümüne ise Çavuştepe Yukarı Kale, Aluntepe ve Arin-berd'deki benzerleri gibi bir avlu ve buraya açılan bir kısım odalar yerleştirilmiştir. Üzerinde tanrı betimleri olan kalkan parçalarının da tapınakla ilişkili bu mekânlarda bulunmuş olması kült merkezi değerlendirmesini güçlendiren olgu olarak vurgulanmaktadır.

Büyük bir bölümü günümüze ulaşmış olan Yukarı Anzaf Kalesi surları, dış yüzde belirli aralıktaki çıkıntularla (bastiyon) desteklenmiştir. Batu sur duvarının iç yüzünde ise, yazar tarafından depo olarak değerlendirilen yan yana mekanlar sıralanmaktadır. Aşağı kente "Doğu Kapısı", stadel bölümüne ise "Kuzey ve Güney Kapıları" olarak adlandırılan geçitlerle girildiği saptanmıştır. Duvarlarda kullanılan taşların, yapılan *petrografik* ve *paleontolojik* analizleri sonucu kalenin 300 m güneyindeki Beyaztaş Tepe adlı taş ocağından getirildiği belirlenmiştir. Kalenin İskitler tarafından yıkıldığına inanan yazar bunun kanıtı olarak tapınak çevresinde bulunan iki omuzlu ve mahmuzlu ok uçlarını göstermektedir.

Yazar dördüncü bölümü (s. 30-34), Anzaf kalkanındaki tanrılar sahnesini daha kolay tanımlayabilmek amacıyla, İşpuni ve Menua'nın Van Kalesi'nin 7 km kuzeydoğusunda, Toprakkale'nin eteklerinde yaptıkları, Urartu dini konusundaki temel belge olan Meher Kapı anıtına ayrılmıştır. Burada ilk üç sırayı Haldi, Teişeba ve Şivini'nin paylaştığı 79 tanrı, tanrıça, tanrısal özellik ve bunlara kesilecek kurbanlar sıralanmıştır. Ayrıca Belli tarafından da işaret edildiği gibi, ilk sıradaki tanrı Haldi dışında, onun büyüklüğü, gençliği, yaşlılığı, ışığı, silahı, savaşçılığı ve kapıları gibi özellikleri de adeta bir tanrı gibi farklı saurlarda yer bulmuştur. Yazıtaki bu sıralamanın, genellikle kabul edilen ilk üç tanrı dışında, önem sırasına göre yapılp yapılmadığı ne yazık ki doğrulanmamaktadır. Örneğin Çavuştepe Kalesi'nde baş tanrı Haldi tapınağı yanında, Meher Kapı anıtında çok alt sıralarda (19.) yer alan İrmuşini için tapınak yapılmış olması, sıralamanın toplum hayatına bir yapıtım olarak aynen yansımamış olabileceği yönünde de algılanmaktadır.

Beşinci bölümde (s. 35-97), 1 m çapında olduğu anlaşılan Bronz Kalkan ve tümlenebilen bölümü üzerindeki betimler tanımlanmıştır. Altı ve üstü birer çizgi ile belirlenmiş olan 6 cm genişliğindeki alan içine kazılan ana sahne, Assur ordusunu bozguna uğratan Urartu tanrıları kompozisyonudur. Burada en önde, koşarken sağ elindeki kargısını fırlatır pozisyonda, bütün vücudu ışık saçan bir tanrı yer almaktadır. Belden yukarısı daha güçlü ışık demetleri ile bezenmiş olan tanrının kargısı da yine alev saçmaktadır. Tanrı sol elinde de bir yay tutmaktadır. Bu figürün yazar tarafından da belirtildiği gibi, Urartuların ulusal tanrısı Haldi olduğu konusunda kuşku yoktur. Figürün biçiminden, Meher Kapı anıtında "Tanrı Haldi'nin ışığı" olarak belirtilen özelliğinin de ilk kez olmak üzere Urartular tarafından nasıl algılandığını öğrenmiş bulunmaktayız. Ayrıca Urartu sefer yazıtlarında karşılaşılan, tanrı Haldi'nin silahı ile önde gittiği biçimindeki ifadenin de karşılığı bu betim olmalıdır. Tanrı Haldi'nin arkasından sırayla, aslan üzerinde, ellerindeki şimşek demetleri ile sembolize edilmiş ikinci tanrının Teişeba; boğa üzerinde, kanatlı güneş diski içinde gösterilmiş üçüncü tanrının ise Şiui ni olduğu belirtilmektedir. Belli tarafından da not edildiği gibi Teişeba'nın boğa değil aslan üzerinde, Şiui ni'nin de boğa üzerinde gösterilmesi yeni bir tartışmaya neden olacak ilginç bir durumdur. Bundan sonra arka arkaya karışık yaratıklar üzerinde, farklı sembollerle gösterilmiş 9 tanrı ise Hutuini, Turani, Ua, Nalaini, Şebitu, Arsimela, Anapşa, Dieduani ve Şelardi olarak değerlendirilmiştir. Bütünü ayakta olan figürler sadak, kılıç, kargı, ok, yay, kalkan, topuz ve balta gibi silahlar taşımaktadırlar. Tanrıların karşısında, saldıran bir arslan, Haldi'nin ışık saçan kargısı ve ok ile yaralanmış, bozguna uğramış atlı ve at arabalı Assurlu savaşçılar gösterilmiştir. Bu sahnenin Yeni Assur sanatının II. Assurnasirpal dönemi örnekleri ile benzerlikler taşıdığına işaret edilmektedir.

Urartu dini ve özellikle de Meher Kapı anıtında belirtilen tanrılar hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Örneğin bu tanrıların ilk üçü dışında önem sırası, günlük hayatta ne kadar sıklıkla ve ne şekilde tapınım gördükleri ve nasıl algılandıkları konusu açık değildir. Yukarı Anzaf Kalesi'nde ele geçen kalkan üzerindeki tanrı sıralaması, adına tapınak yapılan tanrıların durumuyla tam örtüşmeyen Meher Kapı'daki listeden sonra elimizdeki ikinci önemli bulgudur. Buradaki sıralamanın başında yer alan ışık demeti içindeki son derece ilginç Haldi tasviri, yaza-

rın da belirttiği gibi Urartu sefer yazıtlarında bu tanrının özellikleri arasında sayılan savaşçılığı, silahı ve Meher Kapı'da alt sıralarda yer alan ışığın sanatsal ifadesi olmalıdır. Prof. Dr. Oktay Belli ve ekibinin Aşağı ve Yukarı Anzaf kalelerinde yürütmekte olduğu kazı çalışmalarının bir grup bulgusuna dayanarak hazırlanan *Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları* kitabı, mimarlık ve sanat alanında olduğu kadar, ulusal tanrı Haldi'nin betimlenmesi örneğinde olduğu gibi Urartu dini ve ikonografyası konusunda da yeni ve önemli bulgular sunmaktadır.

KEMALETTİN KÖROĐLU

